

передісторії та історії українського організованого націоналізму / Володимир Мартинець. – Б.м., 1949. – 349 с. + LXXVI. 31. Мірчук П. Євген Коновалець лідер українського визвольного руху / Петро Мірчук. – Репринтне видання – Львів, 1990. – 108 с. 32. Мірчук П. Нарис історії Організації Українських Націоналістів. 1920–1939 роки / Петро Мірчук. – 3-тє вид., перероб. і доп. – К.: Українська видавнича спілка, 2007. – 1008 с. 33. Сливка Ю. Західна Україна в реакційній політиці польської та української буржуазії (1920–1939) / Юрій Сливка. – К.: Наук. думка, 1985. – 272 с. 34. Шевчук С. Пора сказати правду про наші визвольні змагання, добитися волі для Галицької землі. 1918–1939 / Семен Шевчук. – Торонто (Накладом автора), 1965. – 280 с. 35. Wysocki R. Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów w Polsce w latach 1929–1939. Geneza. Struktura. Program. Ideologia / Roman Wysocki. – Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2003. – 434 s.

УДК 94(477):(477:48) “1921-1924”

Л.В. Скорич

Національний університет “Львівська політехніка”

УКРАЇНСЬКА ВІЙСЬКОВА ЕМІГРАЦІЯ У ПОЛЬЩІ (1921–1924 РР.)

© Скорич Л.В., 2013

Досліджено перебування українських вояків на території Польщі після поразки національно-визвольного руху 1917–1921 рр. Звернуто увагу на моральний та матеріальний чинники, що вплинули на становище інтернованих частин УНР в еміграції.

The article investigates the stay of the Ukrainian troopers on the territory of Poland after the defeat in national liberation movement in 1917-1921. The attention is paid to the moral and material factors, which influenced the interned units of UNR in emigration.

Становлення незалежної української державності висуває на перший план завдання з формування національної свідомості молоді у сфері реформування Збройних сил України на прикладі УНР та інших військових формувань цього періоду.

Перед сучасною історичною наукою постало багато актуальних проблем, які потребують критичного осмислення подій періоду національної революції 1917–1921 рр., тому актуальним стає питання стосовно політичної долі та становища інтернованих вояків УНР, котрі перебували на території Польщі. У радянський період в Україні не було фахових досліджень щодо правдивого висвітлення діяльності українських військових формувань цього періоду. Вивчення історії національно-визвольного руху відбувалося завдяки діаспорній історіографії. Проблема історії військового формування УНР знайшла певне висвітлення у працях С. Наріжного, який ще у 1942 р. оприлюднив у Празі книжку “Українська еміграція”, П. Мірчука “Нарис історії ОУН” [4], а також спогади колишніх воїнів Армії УНР Олександра Удовиченка [15], Романа Сулика [10], а також політичні міркування Олександра Шульгина [17]. До 1990-х років в Україні з’явилась публікація спогадів Юрія Тютюнника [14], видана у Харкові у 1924 р. Попри те, що написані вони у вигляді “покаяння” перед радянською владою, можна все ж таки знайти тут дуже цікаві подробиці, що висвітлюють невідомі зовсім або й досі замовчувані аспекти інтернування Армії УНР у Польщі.

У польській історіографії найкраща і найповніша праця з цього питання належить Збігневу Карпусові [1]. Треба підкреслити, що матеріал про інтегрованих українців відіграє тут допоміжну роль [9]. Це питання розглядається в контексті ширше поставлених тем і в інших польських авторів: С. Мікуліча [3], К. Левандовського [2], А. Хойновського [16], Р. Тожецького [12] та ін.

Серед сучасних дослідників, які присвятили свої роботи аналізу цієї проблематики, насамперед варто згадати В. Трошинського [13], Б. Якимовича [18], О. Колянчука [6].

Перелік публікацій можна продовжувати, проте це не вплине на загальний висновок: про інтернування унерівців писалось, але не достатньо. Отож, запропонована читачам робота має на меті хоч трохи заповнити існуючі прогалини.

Мета роботи – висвітлити особливості перебування інтернованих частин УНР в Польщі, а саме: питання підтримки боєздатності та військової дисципліни, плекання військових чеснот і національної свідомості. Інтернування Армії УНР на території Польщі у 1920–1924 рр. є складовою питання польсько-українських взаємин у ХХ ст.

Початки майбутніх Збройних сил УНР сягають першої половини 1917 р. Ініціатором їх створення був офіцер царської армії Микола Міхновський, який організував Український військовий клуб ім. гетьмана Павла Полуботка, а після – Український військовий організаційний військовий комітет. Ще у травні 1917 р. стрільці Київського гарнізону за згодою з клубом заснували 1-й Український козацький полк ім. Б. Хмельницького [9]. У цей самий час відбувся I з'їзд українських військових за участю 700 делегатів. На чолі обраного з'їздом Генерального військового комітету став Симон Петлюра [9].

У 1917–1919 рр. Армія УНР проходила різні трансформації. Її розвиткові перешкождала загальна політична ситуація в Україні, стан безперервної війни, а також стихійність, з якою державні і військові мужі пробували створити армію, розповсюджували пацифістські настрої.

На зламі 1918–1919 рр. існування Української держави перебувало під загрозою. Необхідним стало скорочення кількості фронтів, на яких була заангажована Армія УНР. 25 травня 1919 р. підписано Перший українсько-польський договір, відтак у вересні цього самого року – перемир'я. Внаслідок політичних рішень витіснена з власної території Армія УНР знайшла притулок на території Польщі. Розміщено її як “добровольців, які є громадянами чужої держави” у таборах інтернування у Ланьцуті, Вадовіцах та Луцьку [1].

Протягом перших місяців 1920 р. Армію УНР було реорганізовано. Влітку вона складалась з шести фронтових дивізій і однієї дивізії запасу. А у вересні–жовтні 1920 р. кількість воїнів досягла 40 тисяч.

Іронією історії, водночас великою трагедією українців було те, що один з найзапекліших ворогів української державності – Польща – стала єдиним можливим союзником вояків УНР. Польща та УНР стали союзниками ціною “зречення Петлюрою” частини території на західноукраїнських землях від річки Збруч [3]. Військова конвенція зобов'язувала поляків доставляти українським військовикам зброю та харчі, а армію було підпорядковано польському військовому штабові.

Внаслідок політичного договору відбувся похід на Київ, але після деяких успіхів (зокрема, здобуття Києва) почався відступ. Війська УНР опинилися у польсько-радянській війні, вони виявили велику боєздатність, що підкреслювали не лише поляки [11], але й більшовики. Героїчним подвигом вояків УНР була оборона м. Замостя під командуванням генерала Марка Безручка.

У жовтні 1920 р. поляки підписали у Ризі договір з більшовиками, за яким Польща зобов'язувалася далі не підтримувати УНР. Українці зупинилися перед дилемою: або інтернуватися в польських таборах, або продовжувати боротьбу з Червоною армією на схід від Збруча [1]. Отже, ще до 20 листопада 1920 р. армія С. Петлюри вела бойові дії з 14-ю більшовицькою армією [9].

18 листопада уряд УНР послав у Варшаву делегатів, які мали завдання підготувати перехід армії на контрольовану поляками територію [9], що й відбулося через три дні. Існують різні думки щодо кількості людей – військових і цивільних, – які восени 1920 р. потрапили до таборів інтернування. Найпереконливішою цифрою щодо воїнів є 15,5 тис. Обґрунтовує її, спираючись на дані польського генштабу, З. Карпус [1].

Українських вояків Армії УНР інтерновано було у: Стшалкові, Вадовіцах, Ланьцуті, Пікуличах біля Перемишля, Щипйорні, Каліші, Піонтркові та Домб'ї біля Кракова й Александрові Куявському. Найнижчий офіцерський склад було запропорено у табір Ченстохова–Страдом. Уряд УНР перебував деякий час у Тарнові, в готелі “Брістоль”.

Табори не були підготовлені до прийняття такої великої кількості людей: бракувало харчів, не було чим опалювати, людей косили хвороби. Грошей, які надавала польська влада, не вистачало, тому їх брали із врятованих фондів УНР [9]. Умови таборового життя дещо поліпшились навесні 1921 р. Цьому сприяли такі чинники: еміграція частини стрільців до Франції та інших західно-європейських країн, повернення в Україну після 1922 р.; допомога українських та міжнародних установ (зокрема, американської УМСА).

У багатьох свідченнях очевидців та й у пізніших матеріалах підкреслювалося, що серед інтернованих панувала деморалізація, особливо у перший період інтернування [9]. Причиною цього, очевидно, була нещодавня поразка. Окрім того, у таборах опинились люди різних політичних орієнтацій, різної національної свідомості. Не останню роль відігравали більшовицькі та польські агенти. Важким

випробовуванням для інтернованих були умови життя, ставлення до них польської адміністрації. Юрій Тютюнник згадує випадки божевілья чи навіть самогубств [14]. З різних міркувань старалися протидіяти цьому й українські і польські чинники [9]. Віддзеркаленням цих заходів було зростання активності серед інтернованих весною 1921 р. Творилися таборіві культурні установи: читальні, бібліотеки; широко розгорнувся видавничий рух; з'явилося багато таборових шкіл трьох рівнів – початкового, середнього й вищого [9]. Каталізатором активності стали й чутки про новий похід в Україну.

Активним було й життя у таборах, особливо, що стосувалось політичних аспектів. Діяли дві антипольські структури, які прагнули до “зміцнення здорового ядра армії” і виступали проти агентів і злочинців. Це були: Українська військова організація (УВО) та Українське військово товариство (УВєТ) [10].

Інтернування українських воїнів стало фактором, якого “не оминати” було ні польській, ні тим паче українській стороні. Ставлення до цього визначалось сучасним становищем одних та інших, а також їх історичним досвідом. Для поляків інтернована Українська армія стала ще одним політичним козирем у грі проти більшовицької Москви. Петлюра ж потрапив у становище “вбогого родича” Польщі. Пробуючи врятувати залишки державних структур УНР, він був змушений йти на поступки Польщі. У подальших діях негативну роль відіграло перемир'я Польщі з Москвою, де Польща хотіла дотримуватися його.

Проте згодом тактика змінилася. Попри усі декларації головні політичні сили – ендеки [9] і пілсудчики [9] – різнилися хіба що тактикою. Метою й тих та інших було здобуття й закріплення при Польщі так званих східних “кресів”. При цьому ані одні, ані другі не відмовлялися співпрацювати з більшовиками чи з анархістами. Такий спосіб мислення розвивався паралельно до офіційно введеної політики. Одним із пізніших прикладів є виникнення так званої прометейської концепції [3]. Практичним втіленням цієї ідеї були: співпраця унеерівської розвідки з польською, спроби спільного створення сітки агентів на території УРСР, врешті організація другого зимового походу.

Окрім того, інтернованих використовували у внутрішній політиці Польщі. Насамперед їм приписували роль лояльних співпрацівників у проекті так званої державної асиміляції українців. Вони мали створити центр українського життя у Польщі, зорієнтованого на співпрацю з державними властями. Це послаблювало б, за задумом авторів проекту, самостійницьку течію серед українців. Найбільшого масштабу набрав проект на Волині, його палким реалізатором виявився воєвода Г. Юзевський.

Доволі цікаву інформацію подає Ю. Тютюнник [14]. Згідно з нею, певну групу інтернованих Польща використовувала як найманців. Інтернування приносило Польщі певну користь у закордонній та внутрішній політиці. Проте поляки побоювалися, щоб “колишні союзники не стали носіями українського націоналізму” [11].

До питання інтернування інакше ставилися українці. Для значної частини самих інтернованих це була “форма акзилю” [3] після кількालітньої війни. Для Петлюри і його прибічників інтернована армія стала останнім шансом зберегти ідею і структури самостійної держави. Політикам, пов'язаним з Петлюрою, здавалося, що зовсім близько час повторення подій 1918–1920 рр., що нова сутичка з Москвою неминуча, тож слід готуватися до швидкого повернення в Україну [9]. Вирішальна роль була за армією, ядром якої мали бути інтерновані вояки УНР. За всяку ціну необхідно було зберігати єдність армії, докласти максимум героїчних зусиль для піднесення її національного духу та військового рівня.

Вибір Польщі як “союзника” не був справді вибором, бо хоч українські частини були інтерновані також у Румунії та Чехословаччині, проте тільки Польща видавалася налаштованою вороже до більшовицької влади. За уявленнями Петлюри, це мав бути “союз тактичний”; він вважав, що “ради самостійності України, годен з'єднатися будь з ким” [3].

У всіх оцих міркуваннях більшість політиків УНР не враховувала західноукраїнські інтереси. Тож незабаром з'явилися опоненти, які створили опозиційну концепцію. Окрім того, чинилися спроби перенесення інтернованих у Чехословаччину [9], відносини якої з Польщею у той час були не найкращими.

Звичайно, згадані тут питання можуть бути лишень сигналом до цілісності проблем, пов'язаних з інтернуванням Армії УНР у Польщі. Чим більше їх буде поставлено, тим ближчими ми будемо до істини.

Отже, військові частини УНР у Польщі у складний історичний період отримали не лише матеріальну підтримку, але й можливість підтримувати боєздатність, підвищувати свій професійний й

освітній рівень, що дало можливість зберегти сили для подальшої боротьби за Українську державу. Але політичне становище в Європі, яке склалося на початку 20-х років XX ст., цілком знівелоувало сподівання вояків УНР на відновлення активного опору іноземному поневоленню українських земель. Тому визвольні змагання продовжувались іншими методами.

1. Karpus Z. *Jeńcy Internowani rosyjscy i ukraińscy na terenie Polski w latach 1918 – 1924.* – Toruń, 1991. – S. 210. 2. Lewandowski K. *Sprawa ukraińska w polityce zagranicznej Czechosłowacji 1918–1932.* – Wrocław, 1974. – S. 336. 3. Mikulicz S. *Prometeizm w polityce II Rzeczypospolitej.* – Warszawa, 1971. – S. 314. 4. Мірчук П. *Нарис історії ОУН.* – Мюнхен – Лондон – Нью-Йорк, 1968. – Т. 1. – С. 597. 5. Наріжний С. *Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома війнами.* – Прага, 1942. – С. 372. 6. Колянчук О. *Генералітет визвольних змагань: біографія генералів та адміралів українських військових формацій першої половини XX ст.* / О. Колянчук, М. Литвин, К. Науменко. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1995. – С. 285. 7. Колянчук О. *Українська військова еміграція у Польщі (1920–1939)* / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Наукове товариство ім. Шевченка. – Львів, 2000. – С. 278. 8. Срібняк І. *Культурно-освітня робота в Армії УНР у 1921–1923 рр.:* Б. Т. – Торонто, 1997. – С. 16. 9. Сирник Я. *До питання інтегрування армії УНР у Польщі 1920–1924 рр.* – К., 1995. – С. 7. 10. Сушко Р. *Хто вбив полковника Отмарштайна?* – Прага, 1933. – С. 74. 11. Tomaszewski J. *Rzeczpospolita wielu narodów.* – Warszawa, 1985. – S. 285. 12. Torzecki R. *Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923 – 1929.* – Kraków, 1989. – S. 467. 13. Троцинський В. *Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище.* – К., 1994. 14. Тютюнник Ю. *З поляками проти України.* – Харків, 1924. – С. 104. 15. Удовиченко О. *Україна у війні за державність.* – Вінніпе, 1954. – С. 180. 16. Chojniński A. *Konsepce polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921– 1939.* – Wrocław, 1979. – S. 262. 17. Шульгин О. *Без території.* – Париж, 1934. – С. 251. 18. Якимович Б. *Збройні сили України: Нариси історії.* – Львів, 1996. – С. 359.

УДК 94(477)

Н.З. Прокіп

Національний університет “Львівська політехніка”

ФОРМИ І МЕТОДИ БІЛЬШОВИЦЬКОГО ТЕРОРУ НА УКРАЇНІ У 1920–1930-х рр.

© Прокіп Н.З., 2013

Аналізуються форми, методи і способи встановлення більшовицького терору на території України у 1920–1930-х рр., тобто радянська населення України, активне насадження більшовизму шляхом терору. Показано основні форми більшовицького терору і притаманні цим формам методи терору. Результат такого аналізу покаже рівень впливу радянських карально-репресивних органів на населення України, наслідки їх діяльності.

This article analyzes the forms, methods, and the means of establishment of the Bolshevik terror in Ukraine in 1920–1930's, i.e. “Sovietization” of Ukraine's population, active intrusion of Bolshevism by means of terror. The subject of our study is to show the basic forms of the Bolshevik terror and methods, which are typical of them. The result of this analysis shows the influence of the Soviet penal repression towards the population of Ukraine, and the consequences of their activities.

Питання різних форм та методів більшовицького терору піднімали у своїх роботах Г. Г. Єфіменко “Зміни векторів у національній політиці Москви в Голодоморний 1933 р.” [3]. Робота була надрукована в Українському історичному журналі. Автор визначив основні точки політичних ходів Москви на шляху до “приватизації” України. С. Кульчицький у своїй статті